

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 21:14

**ЕСХАТОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА,
АБО У ПРОСТОРІ ІСНУЮЧИХ ПІДХОДІВ
ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЙ
(СТАТТЯ ДРУГА)****ESCHATOLOGICAL PROBLEMS,
OR WITHIN THE EXISTING APPROACHES
AND INTERPRETATIONS
(ARTICLE TWO)****Бредун І. В.,**

доктор філософських наук, доцент, професор
кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін,
Харківський національний
університет будівництва і архітектури
(Харків, Україна), e-mail: bredun@i.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-5287-0951>

Bredun I.,

Doctor of Philosophy sciences, professor Kharkiv
National University of Construction and Architecture
(Kharkiv, Ukraine), e-mail: bredun@i.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-5287-0951>

У статті автор продовжує проводити послідовне осмислення та аналіз існуючих підходів до теми есхатології. У просторі різних світоглядів виявляє зміст, смислові рівні актуалізації теми, культивує авторські інтерпретації. Проводиться подальша реконструкція та огляд есхатологічної проблематики в історії західноєвропейської філософії. Виявляються історико-філософські, теологічні, теософські, релігійно-філософські та наукові репрезентації есхатології.

Ключові слова: есхатологія, підходи, ідея, інтерпретації, індивідуальна, Всесвітня.

In the article the author continues to make consistent reflection and analysis of existing approaches to the topic of eschatology. In the space of different worldviews it detects the content, semantic levels of actualization of the topic, cultivates authorial interpretations. Further reconstruction and review of eschatological issues in the history of Western European philosophy is conducted. Historical-philosophical, theological, theosophical, religious-philosophical and scientific representations of eschatology are revealed.

Keywords: eschatology, approaches, idea, interpretations, individual, World.

Актуальність. Реконструкція есхатологічних моделей релігійних традицій відкриває шлях до універсалізації цінностей духовного рівня, яким під силу здолати низку сучасних проблем загальнолюдського (принцип релятивізації моралі, нівелювання моральних доктрин; соціальної та економічної нерівності в світі; гармонізації матеріального і духовного, тобто морального, інтелектуального, релігійного блага та ін.) та індивідуального змісту.

Метою статті є подальша реконструкція та огляд есхатологічних матриць (світоглядного рівня) в історії західноєвропейської філософії через

вияв релевантних для даного дослідження ідей та підходів.

Есхатологічні теми були присутні на всіх етапах розвитку людства (зазначалось раніше). На даному етапі розкриття теми нашу увагу привертає саме ХХ ст. Звернення до літературних джерел виявляє наступний вимір існування есхатологічної проблематики, а саме ідею есхатології у контексті соціально-філософського дискурсу ХХ ст. Слід зазначити, що саме Г. Гегель ввів у соціально-філософський дискурс термін «кінець історії». У свою чергу його послідовник О. Кожев написав книгу про кінець історії та останню людину (в якій віддзеркалюються погляди першого).

З боку наукових спільнот дедалі спостерігається зацікавленість до есхатологічної проблематики (на межі ХХ - поч. ХХІ ст.). Сучасні дослідники звертаються до різних аспектів осмислення окресленої теми. З точки зору соціально-філософського дискурсу есхатологію розглядають під кутом зору уявлень про «кінець історії», її «зупинку». У його межах вчені виокремлюють різні види прояву філософської есхатології. Йде мова про «есхатологічні утопії» та «апокаліптичний нігілізм». Так, Назаренко Марія Сергіївна (в своєму дисертаційному дослідженні «Есхатологія у соціально-філософському дискурсі ХХ століття») розкриває останні у їх зв'язку з класичною філософією та прадавніми модусами її прояву (такі як хлізм та утопія) [1]. Автор розкриває «есхатологічні утопії» та акцентує увагу на їх соціальних функціях, аналізує постіндустріальний утопізм, проводить переосмислення понять «нація», «права людини», «демократія», «держава». «Апокаліптичний нігілізм» розглядає під кутом зору філософії Фрідріха Ніцше і Мартіна Гайдеггера. Акцентується увага на думці про те, що саме у просторі останньої закладаються базові теми есхатологічних уявлень та ідеї філософії постмодернізму. У межах останньої дослідниця розкриває три «прояви» концепції «кінця історії». По-перше, через осмислення постмодернізму як «миті» постісторії. У цьому ракурсі цікавими є роботи Дж. Ваттімо, Ф. Джеймсона, Ж. Ф. Ліотара. По-друге, через концепцію Ж. Деріди, Г. Дебора та ін.. У контексті нівеляції належного / сущого, роздумів про апокаліптичну «пустоту». По-третє, «кінець історії» розглядається через «діалектику бажання» та нового «віднайдення» відчуття «повноти буття». На цьому етапі авторських роздумів есхатологічна проблематика розкривається через звернення до філософії таких авторів: Ж. Батай, Ж. Бодрійяр, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, С. Жижек та ін. Есхатологічна проблематика пронизує також

футурологічні концепції (які стосуються постісторії). У цьому сенсі цікавими є роботи М. Маклюєна, О. Міщенка, Е. Тоффлера. Крім того, збагачується смисловим приростом термін «кінець». Фукуяма пише про «кінець історії» у контексті «кінця ідеології». У своїх працях Бодрійяр стверджує ідею «кінця соціального» та «кінця політики» [2; 3].

Можливо говорити про теми, які культивуються у сучасній науковій свідомості, а саме про філософію есхатології. Простір її окреслюється різними дискурсами, які в тому чи іншому аспекті «торкались» кола есхатологічних тем та ідей. Серед них такі автори як: С. Аверінцев, С. Булгаков, О. Лосєв, С. Хоружий.

До джерел, які віддзеркалюють есхатологію ХХ століття слід віднести також праці М. Бердяєва, А. Кураєва, М. Лоського, В. Розанова та ін.

У контексті роздумів про всесвітню філософію кризи західна парадигма культури презентує ряд відомих авторів, серед яких видатні дослідники ХХ століття: Г. Зіммель, К. Мангайм, Х. Ортега-і-Гассет, П. Сорокін, Е. Фромм, Й. Гейзінга, О. Шпенглер, К. Ясперс та ін. Есхатологічна проблематика сучасними дослідниками розглядається під кутом зору песимістичних та катастрофічних настроїв, які присутні у працях останніх.

У контексті продовження та переосмислення роздумів про «кінець історії» слід підкреслити значущість праць таких авторів: І. Валерстайна, С. Хантінгтона, В. Малахова та ін. Додатково слід підкреслити, що історично сформувались есхатологічні світоглядні моделі у просторі яких історія розглядається як поступово розгортаючий процес розвитку людини, суспільств, культур, цивілізацій. Відомі концепції (культурно-історичних типів) М. Данилевського, О. Шпенглера, К. Леонтьєва, О. Тойнбі актуалізують смислове навантаження есхатологічної проблематики, презентують черговий вимір можливого осмислення теми дослідження.

Неможливо оминати увагою і історію української філософії. Так, відомо, що есхатологічні теми присутні у вченні Г. С. Сковороди, у працях П. Куліша та М. Костомарова. Вони отримали своє втілення в працях М. Бердяєва.

В сучасних дослідженнях термін «есхатологія» широко використовується у контексті глобальних проблем людства, а саме екологічної тематики. Так, П. А. Водопьянов і В. С. Крисаченко у своїй праці «Великий день гнева. Екологія и есхатологія» розкривають цікаві виміри в осмисленні екологічних проблем під кутом зору есхатологічного світогляду [4].

Таким чином, есхатологічна проблематика стає одною із цікавіших напрямків досліджень із філософії, богослов'я, соціальної філософії, культурної та філософської антропології, теоретичної психології, культурології, екології та ін. Як наслідок, культивуються такі підходи: історико-філософський, метафізичний, теологічний, соціологічний, історико-культурний, які узяті окремо розкривають певну грань феномену есхатології, тобто неприйнятні на сучасному етапі пізнання. Існує необхідність взаємоузгодження дослідницьких підходів на

рівні пошуку метасвітогляду. Одним з перших на меті стає подолання вузько дисциплінарного підходу та культивування шляху до виробки «нової есхатологічної парадигми», створення метаконцепції есхатології Долі.

Есхатологічна проблематика має багаторакурсний характер дослідження есхатологічних ідей в різних контекстах: міфологічному, релігійному, філософському, езотеричному, психологічному та ін. Як наслідок, необхідний точний вибір смислового напрямку дослідження, встановлення його змістовних рамок та теоретичних принципів. Теоретичні ракурси існуючих підходів спеціалізуються на певному аспекті проблеми та культивують індивідуальну інтелектуальну модель, свою термінологію та методологію. На цьому ґрунті виникає необхідність здійснення спроби цілісного розширеного аналізу есхатології, розробки інтегруючої концепції, яка розкриває суть проблем есхатологічного спрямування. Зазначені вище теоретичні напрямки визначають місце нашого дослідження в складному просторі існуючих концепцій та формують відповідні «вузли» у виборі авторського смислового ракурсу.

«Есхатологічна історіософія»: у просторі існуючих інтерпретацій. Слід підкреслити, що сучасні дослідники розкривають окремі грані феномену есхатології. Це свідчить про актуальність теми, яку кожен дослідник перевідкриває (під кутом зору окремої галузі знання). Так, Р. С. Гранін в роботі «Эсхатология в учениях русских религиозных философов второй половины XIX - первой половины XX века» висвітлює дослідницький погляд на есхатологічну проблематику. Він виокремлює «загальну» (світову, тобто історичну) есхатологію [5]. В її простір входять історіософські концепції та космогонічні уявлення про буття (сфера онтології). Засадами «індивідуальної» есхатології для автора стають екзистенційно-антропологічні міркування про кінець людського буття. В епіцентр уваги дослідника потрапляє термін «смерть», тобто під таким кутом зору пропонується філософське осмислення людського існування. У дусі роздумів Сократа автор пропонує розглядати смерть як ключовий елемент світогляду та життя. В свою чергу (дослідник відмічає) кожний тип світогляду осмислювався у стародавні часи як певний вид есхатології (його еволюції), віддзеркалював окремий погляд на характер вічності та природу часу. Індивідуальний вимір есхатології (один з його аспектів, як інше осмислення людської смертності) набуває нового звучання на початку ХХ-го століття у межах філософської антропології та екзистенціалізму. Автор звертається до філософії М. Гайдеггера, який визначав смерть як екзистенційний феномен. В свою чергу життя людини останній презентував як буття «до смерті», або буття «до-кінця» [6]. Проблема кінця в існуванні пов'язується з темою буття і ніщо. Есхатологічна проблематика тлумачиться у Ж. П. Сартра та А. Камю у дусі атеїстичної гілки їх філософії. Філософську думку К. Ясперса та М. Бердяєва займала християнська есхатологія. Останній пропонував екзистенційно-метафізич-

не розуміння есхатології, яке презентувало «есхатологічну метафізику» не в історичному світлі, а онтологічному, гносеологічному її осмисленні. У М. Бердяєва есхатологія стає свого роду методом філософського пізнання меж людської екзистенції. У дусі останнього (під кутом історичного зрізу) тлумачить есхатологію і Д. С. Мережковський (як метод релігійно-історичного пізнання). Він осмислює всесвітню історію у контексті вічності. З нашого боку слід відзначити, що аспекти, які ми зустрічаємо у філософії різних авторів, дослідницькій літературі лише загострюють проблему всебічного осмислення есхатології, презентують багатоаспектність її розгляду. Крім того, актуалізують переосмислення смислового навантаження есхатології (кола її засадничих концептів). Отже, Р. Гранін досліджує есхатологічну проблематику у контексті філософії історії. Серед авторів до яких він звертається такі: М. Бердяєв, В. Соловйов та ін. Тема есхатології розкривається через поняття «боголюдство», «філософії всеєдності», «софіологія». У В. С. Соловйова есхатологічні мотиви пов'язані з історією, з буттям як всього людства, так і з індивідуальними долями людей. Мислитель пов'язував мету життя людства з метою життя окремої людини. Індивідуальний вимір трансформується в загальний. М. Бердяєв у своїй філософській думці схилявся до філософії історії, її проблем [5].

Таким чином, есхатологічна проблематика йде в унісон з історією (історіософією). Окреслені філософи обґрунтовували зв'язок історіософії з есхатологією, відстоювали точку зору, що історія має сенс, який сягає за її межі та передбачає її кінець. У цьому сенсі філософія історії тільки тоді є справжньою, на думку авторів, коли стає філософією історії есхатологічною. У релігійному зрізі історіософія поступово перетворюється в історіодіцею (у контексті виправдання історії під лінзами апокаліптики, тобто розумів про останні часи земної історії, які втілюють божественне втручання). С. Н. Булгаков апокаліптично визначав всю людську історію. Есхатологічне (апокаліптичне сприйняття історії) було завжди пов'язано з утопічним і месіанським світовідчуттям. Так, Г. В. Флоровський стверджував, що мотив «мрійливості» та утопічності завжди був притаманний російській філософії. В свою чергу утопії породжують появу антиутопій [5].

Таким чином, есхатологічна проблематика тісно пов'язується з утопіями, історіософією. Осмислення останніх дозволяє розкрити самотність, засадничі риси релігійно-філософської самосвідомості, спонукають звернення до різноманітних інтерпретацій проблеми есхатології (утопії як її трансформації). Додатково підкреслимо, що цей ракурс достатньо широко представлений в працях С. Аверінцева, К. Барта, М. Бердяєва, С. Булгакова, Р. Бульмана, М. Дебольського, Ж. Дельоза, Ж. Дерріда, С. Керк'єгора, Р. Дж. Коллінгвуда, М. Костомарова, Й. Б. Меца, Г. Сковороди, В. Соловйова, Ф. Шлейєрмахера, Г. Флоровського, К. Г. Юнга.

Інші автори в своїх дослідженнях розглядають утопію як суттєвий елемент культури (соціуму).

Останній формує соціально-культурне середовище, суспільний устрій, який оточує людину. Йде мова про праці: А. Володіна, К. Манхейма, Е. Баталова, Ф. Хайєка, В. Швірьова та ін.

Дослідження О. Барабаша, Т. Горбаченко, В. Горського, С. Кримського, М. Поповича, В. Табачковського також розкривають проблему історіософської есхатології.

Цінним для нас є те, що під кутом зору роздумів окреслених авторів есхатологія репрезентована не тільки як вчення про останні часи, про кінець світу (у нашому сенсі про Долі світу), або передбачення вселенських катастроф майбутнього, але і як проблема, впевненість в можливості подолання певних протиріччів історії (у відновлення духовності, у можливість «конструювання» та втілення у життя нового типу світогляду).

Есхатологічна тематика розглядається фахівцями інколи у контексті двох наукових проблем. Перша «навантажена» теоретичним розумінням есхатологічної історіософії (як певного типу філософії історії). Інша висвітлює певний зріз історії філософії конкретної епохи. Так, О. П. Глазков присвятив своє дослідження окресленим аспектам вивчення есхатології, а саме розкриттю змісту поняття «есхатологічна історіософія». Він витлумачує історіософію як тип філософії історії, а есхатологію як вчення, яке включає в себе ідею кінця історії. Автор відмічає, що термін «історіософія» вперше з'являється в гегелівській філософії, фундується на її ідеях (в роботі Августа Цешковського «Prolegomena zur Historiosophie»). В роботі Каримського «Філософія історії Гегеля» присутня глава під назвою «Німецький світ і проблема кінця історії». В ній автор формує питання про складність історіософії Г. Гегеля (співвідношення діалектичного розуміння кінця і безкінечності). У межах філософії історії історіософський напрямок віддзеркалює християнську концепцію історичного процесу. Слід зазначити, що деякі дослідники також тлумачать поняття «історіософія» як тип розуміння історичного процесу. Отже, автор розкриває есхатологію у вимірі історіософської її перспективи [7].

До окремих джерел, безумовно, відносяться теологічні та релігійнознавчі дослідження, які також розкривають філософську проблематику есхатології. Протестантський її варіант презентує Рудольф Бульман, який осмислює співвідношення історії і есхатології, розкриває еволюцію есхатологічної доктрини християнства (під кутом зору пізнього іудаїзму та елліністичної культури). У межах існуючих джерел ми знаходимо тлумачення та обґрунтування есхатології як метаісторії (в роботі Костянтина Сігова «Актуальні аспекти есхатології Сергія Аверінцева») [7].

У межах роздумів про есхатологію фахівцями різних галузей наукового знання виокремлюються терміни, які окреслюють межі осягнення феномену есхатології. Такими є: «есхатологічні реалії», «есхатологічна свідомість», «есхатологічні переживання», «есхатон», «есхатологічний світ», «есхатологічний вимір», «есхатологічний істина», «есхатологічний парадигма» «есхатологія присут-

ності», «есхатологічний ситуація» «есхатологічне існування» та ін.

Для нас цікавим виміром осмислення есхатології є низка праць, яку тримає в собі наступна сфера, а саме *філософія освіти*. Отже, додатковий вимір її осмислення та розкриття демонструють праці зарубіжної та вітчизняної літератури. В їх межах акцентується увага на визначенні ролі освіти у суспільстві, на необхідності її оновлення для подолання її однобічності та фрагментарності. Дослідники до кола авторів відносять таких філософів та педагогів: І. В. Андрущенко, В. Аршинов, В. Бех, В. Біблер, О. Больнов, В. Брезінка, М. Бубер, Л. Горбунова, К. Голд, І. Зязюн, В. Кізіма, Н. Кочубей, В. Кремень, С. Клепко, М. Култаєва, В. Кущерець, В. Лутай, М. Михальченко, В. Пазенок, І. Предборська, І. Радіонова, М. Романенко, С. Шевельова, В. Шевченко, І. Шефлер, В. Ярошовець. Цей ракурс розкриття теми підхоплює Савчук Н. С. у своїй роботі «Трансформації есхатологічного пізнавального підходу в освітньо-культурній сфері». Автор звертається до переосмислення потенцій освітньо-культурної сфери у формуванні інноваційної особистості, котра здатна долати протиріччя сучасності. Обґрунтовує необхідність формування сучасної моделі розвитку освіти та культури як ключових соціальних «механізмів» трансформації есхатологічних настроїв [8].

У контексті осмислення проблем людської екзистенції та символічного світу індивіду цікавими є дослідження: І. Бичка, В. Василькової, В. Вернадського, Г. Горак, О. Донченко, С. Кримського, Ю. Романенка, Л. Сохань, С. Франка, С. Франкла, З. Фрейда, К. Г. Юнга та ін. Дослідники пов'язують есхатологію з безпосереднім її зв'язком з культурою та духовним розвитком людини. Йде мова про представників філософії ХХ століття: М. Бахтіна, Ж. Бодрийяра, Г. Гадамера, Е. Кассіра, К. Манхейма, М. Мід, Х. Ортега-і-Гассета, П. Сорокіна, О. Шпенглера. Серед вітчизняних авторів слід відзначити таких: С. Бистрицького, Е. Ляховича, І. Надольного, В. Шинкарука, В. Лекторського, Ю. Петрова, В. Сичова [8].

Поступове розкриття існуючих джерел дозволив окреслити засадничі ракурси та підходи до проблеми есхатології, намітити її культуротворчий потенціал. Отже, інтерес не згасає у вітчизняних філософів, соціологів, науковців. Есхатологія у загальному її втіленні презентується в різних аспектах: міфологічних, релігійних, історичних, утопічних, онто-гносеологічних, соціологічних, культурологічних, психологічних.

У філософському, історичному, культурологічному та соціологічному ключі есхатологію розглядають низка авторів. Слід згадати про: І. С. Акулову, О. В. Барабаш, А. В. Воробйова, І. В. Дергачова, О. П. Кожину, С. В. Крючкова, Д. В. Макарова, В. Н. Нечипуренко, А. В. Низову, Ф. Н. Петрова, К. Г. Чернишова.

Таким чином, визначено ступінь вивченості проблеми. Встановлено, що термін «есхатологія» не отримав всебічного (комплексного) висвітлення з боку філософських, релігієзнавчих, богослов-

ських джерел. Майже відсутні або поодинокі представлені його визначення у значущій більшості літератури світських гуманітарних дисциплін (психологічних, педагогічних, соціологічних, культурологічних, літературознавчих), незважаючи на те, що представники останніх звертаються до окресленої проблематики і дотепер. Отже, з одного боку, есхатологічні теми входять у канву світових релігійних вчень, традицій, релігійних практик (які історично склались). У певному сенсі були монополізовані теологічною свідомістю. З іншого боку, ідеї означеного змісту входять до складу світської свідомості і потребують свого подальшого перевідкриття. Висвітлено, що есхатологічні теми були і залишаються носіями нерозкритого інтелектуального потенціалу (світської та містичної думки), а у своїй сукупності складають маршрутну карту еволюції світоглядних матриць людства (духовних культур), потребують відновлення та переосмислення.

Реконструкція інтелектуальних моделей (світських) розкриває перспективи розширення світоглядних орієнтирів сучасної раціоналізованої свідомості, оновлення духовності, знаходження та культивування відповідей на «вічні» питання людського буття (про вічне життя, духовне безсмертя людини, вічний Всесвіт).

Список використаних джерел

1. Назаренко М. С. 2011, *Есхатологія в соціально-філософському дискурсі ХХ століття*. Дисертація доктора філософських наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.
2. Бодрийяр Ж. 2000, *В тени молчаливого большинства, или конец социального* пер. с франц. Н. В. Суслова.: Издательство Уральского университета, Екатеринбург.
3. Фукуяма Ф. 2005, *Конец истории и последний человек*. М.: АСТ: Ермак, 2005. 588 с.
4. Водопьянов П. А., Крисаченко В. С. 1993 *Великий день гнева*. Экология и эсхатология. Минск: Университетское. 282 с.
5. Гранін Р. С. 2014, *Эсхатология в учениях русских религиозных философов второй половины XIX - первой половины XX века*. Диссертация кандидата философских наук, Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации, Москва.
6. Гайдеггер М. 1997, *Буття і час* / Пер. Библихин В. В. Москва: Ad Marginem., 260 с.
7. Глазков А. П. 2014, *Эсхатологическая историософия русской философии XIX - первой половины XX века*. Автореферат диссертации доктора философских наук, Российский университет дружбы народов, Москва.
8. Савчук Н. С. 2006, *Трансформації есхатологічного пізнавального підходу в освітньо-культурній сфері*: дис. ... канд. філософ. наук. Київ, 2006. – 160 с.

References

1. Nazarenko M. S. 2011, *Eskhatolohiya v sotsial'no-filosofskomu dyskursi KHKH stolittya*. Dysertatsiya doktora filosofsk'kykh nauk, Natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni M. P. Drahomanova, Kyiv.
2. Bodryyyar Z. H. 2000, *V teny molchal'yvoho bol'shynstva, yly konets sotsyal'noho per. s frants. N. V. Suslova.: Ydatel'stvo Ural'skoho unyversyteta, Ekaterynhburh*.
3. Fukuyama F. 2005, *Konets ystoryy u poslednyy chelovek*. M.: AST: Ermak, 2005. 588 s.
4. Vodop'yanov P. A., Krysachenko V. S., 1993 *Velykyy den' hneva. Ekolohyya y eskhatolohiya*. Mynsk: Unyversytet'skoe. 282 s.

5. Hranin R. S. 2014, Éskhatolohyya v uchenyyakh russkykh relyhioznykh fylosofov vtoroy polovyny XIX - pervoy polovyny XX veka. Dyssertatsyya kandydata fylosofskykh nauk, Rossyyskaya akademyya narodnoho khozyaystva y hosudarstvennoy sluzhby pry Prezydente Rossyyskoy Federatsyy, Moskva.

6. Haydehher M. 1997, Buttya i chas / Per. Bybykhyn V. V. Moskva: Ad Marginen., 260 s.

7. Hlazkov A. P. 2014, Éskhatolohycheskaya ystoryosofyya russkoy fylosofyy XIX - pervoy polovyny XX veka. Avtoref. dyssertatsyy doktora fylosofskykh nauk, Rossyyskyy unyversytet druzhby narodov, Moskva.

8. Savchuk N. S. 2006, Transformatsiyi eskhatolohichnoho piznaval'noho pidkhodu v osvitr'o-kul'turniy sferi.: dys. ... kand. filosof. nauk. Kyiv, 2006. – 160 s.